

Dušan Mihalek

NOVOSAĐANIN U VRTLOGU ISTORIJE (POVODOM 90. ROĐENDANA CVI LOKERA)

Apstrakt: Ovde je prikazana biografija nekadašnjeg stanovnika Kraljevine Jugoslavije, cionističkog aktiviste, iseljenika u Palestinu 1939. godine, kasnije izraelskog diplomate i aktivnog člana *Hitah-dut olej exJugoslavija* (= Udruženje Jevreja iz exJugoslavije).

Gljučne reči: Novi Sad, Vojvodina, Jugoslavija, cionizam, Drugi svetski rat, Izrael, diplomatija.

Danas, kada postoji država Izrael i kada avioni iz celog sveta sleću na aerodrom u Tel-Avivu svakih pet minuta, teško je zamisliti kroz kakve je sve peripetije prošao Cvi Loker da bi 1939. godine konačno ostvario svoj san i došao u Erec Izrael.

Na taj korak pripremao se od rane mladosti, još dok je bio gimnazijalac u Novom Sadu. Zbog toga je odmah nakon mature otišao u Zagreb, gde se u "hahšari" pripremao za budući život u Palestini. Međutim, do sertifikata britanske vlade za useljenje Jevreja na mandatno područje Palestine gotovo nikako se nije moglo doći. Godine 1933/5 jedna grupa mladih cionista iz Jugoslavije, članova organizacije "Ha-šomer ha-cair,,", uspela je da dobije certifikate i učestvuje u podizanju kibuca Šar Ha-amakim. Tokom 1935/1940, dve manje grupe naselile su se u kibucima Gat i Afikim (potonja iz pokreta "Tehelet Lavan,,). Docnije to gotovo nikom nije pošlo za rukom. Omladinci iz zagrebačke hahšare razišli su se svojim putevima, nošeni porodičnim i drugim obavezama, a Cvi Loker je, nakon odsluženja vojnog roka, nastavio karijeru profesionalnog sekretara Saveta cionista Ju-

goslavije za Vojvodinu i novinara novosadskog nedeljnika "Jevrejske novine – Juedische Zeitung,"

Odlazak u vojsku na odsluženje vojnog roka u jesen 1935. g. takođe je bio jedan od koraka ka iseljenju u Palestinu – *priča Loker*. Tako sam mogao da dobijem jugoslovenski pasoš, a u vojnoj intendanturi naučio sam stvari koje su mi kasnije pomogle, tokom Drugog svetskog rata.

Delatnost sekretara cionističke organizacije, kao i posao novinara jevrejskog lista, takođe su me pripremali za odlazak u Erec Izrael. To nije bio lak posao, jer se doticao srži mentaliteta. Vojvođanski Jevreji bili su "mađarski Jevreji," skloni asimilaciji u mađarsku državu (u kojoj su živeli do kraja Prvog svetskog rata). Smatrali su sebe Mađarima jevrejske vere, a mi smo pokušavali da im objasnimo etničku, nacionalnu komponentu, kao i neophodnost čuvanja i razvijanja sopstvene baštine i kulture.

Bilo je par slučajeva iseljenja u Palestinu, ali je to bilo samo sporadično. Čak i kad su nacisti preuzeli vlast u Nemačkoj i počeli da šire svoju ideologiju, Jevreji u Jugoslaviji (kao uostalom i u Češkoj ili Poljskoj) smatrali su da „do nas to neće doći“. Sa istorijskog stanovišta, moglo bi se kritikovati tadašnje jevrejsko rukovodstvo koje uopšte nije ništa preduzelo da bi spremilo ljude na vanrednu situaciju, niti na pomisao bekstva. Jevreji su sasvim dobro živeli u Kraljevini Jugoslaviji. Bilo je i siromašnih Jevreja, o kojima se retko govori – ali nije bilo gladovanja; interna socijalna skrb je to sprečila. Bilo je strahovanja – mi smo o tome pisali u jevrejskim novinama – ali to nije imalo odjeka. Ortodoksnе zajednice iz Potisja (Ada, Mol, Bačko Petrovo Selo, Senta) i lloka u Sremu bile su zatvorene za cionističke ideje, mada smo uspeli da infiltriramo neke svoje ideje i ćelije i u tu sredinu.

Taj posao (sekretara i novinara) mi je omogućio i poznanstvo sa Rahel (radila je kao daktilografinja i tehnički sekretar) – koja je postala moja životna saputnica, i to je do danas.

Nas dvoje smo rešili da se preselimo u Palestinu, ne zbog nekog antisemitizma, ne zbog premudrog predosećanja nadolazeće kataklizme – nego iz cionističkih ubeđenja.

Prvo sam u avgustu 1939. turistički otišao u Palestinu da „ispitam teren“. Putovao sam po zemlji, ispitivao mogućnosti zaposlenja... Rešio sam da ne idem u kibuc, nego da započnem gradsku karijeru. Početak Drugog svetskog rata zatekao me je u Tel-Avivu. Usled prekida komunikacija, nije bilo moguće slati certifikate Jevrejima iz Poljske – i tako sam (na tuđu nesreću, a na svoju sreću) uspeo da dobijem studentski certifikat, a

preko organizacije WIZO (Ženska cionistička organizacija) i certifikat za moju Rahel. Pošto su Englezi otežavali i usporavali mogućnost dobijanja certifikata, morao sam da platim školarinu za Univerzitet (na osnovu koje sam dobio certifikat) za dve godine unapred. U Erec Izraelu sam već zatekao Udruženje Jevreja iz Jugoslavije. Osnovani su ga došljaci iz Zagreba, Osijeka, Bitolja, Sarajeva – koji su živeli po gradovima (dakle ne u kibucima) i ušli u Palestinu bilo ilegalno (ušli kao turisti – pa ostali), bilo putem tzv. kapitalističkog cerifikata (za koji je bilo potrebno posedovati najmanje hiljadu ondašnjih funti sterlinga – prilično bogatstvo).

U povratku, sačekao sam u Grčkoj desetak dana, bez novaca, očekujući odgovor od tate kako stoji stvar sa mobilizacijom u Jugoslaviji. Iscrple su mi se sve zalihe novca, tako da sam bukvalno gladovao, hraneći se hlebom i najjevtinijim sirom iz mlekare. U Atini je pri Jevrejskoj opštini postojala fondacija za pomoć izbeglicama (uglavnom Jevrejima koji su uspevali da pobjegnu iz Nemačke). Zamolio sam ih za pozajmicu i dobio 200 drahmi.

Vratio sam se sa Rahel u Novi Sad da bismo se oprostili od roditelja i rođaka, spakovali stvari – i 24. decembra 1939. krenuli put Palestine, vozom Orijent-ekspres od Beograda do Atine. U Atini sam vratio onih 200 drahmi, što je naišlo na opšte zaprepašćenje – bio sam, izgleda, jedini koji je vratio pozajmicu. Iz Pireja smo putovali brodom, poslednjim linijskim brodom Konstanca – Pirej– Tel Aviv (koji zbog rata nikad više nije isplovio). Put do Palestine trajao je četiri dana.

Rahel se smestila u Petah-Tikvi, gde je učila Žensku poljoprivrednu školu, a ja sam odjurio u Jerusalim, na Univerzitet. Bio je već kraj decembra, trebalo je dobijati potpise za prvi semestar – a ja sam tek stigao... Iznajmio sam sobicu na četvrtom spratu u ulici Jafo i tadašnjom *devetkom* putovao na Har Ha-cofim, na fakultet.

Pre toga, u Beogradu sam dve godine studirao prava. Međutim, na Hebrejskom univerzitetu nije bilo studija prava. Na večernjim kursevima Britiš Kaunsila se doduše izučavalo anglo-saksonsko pravo, ali ono se potpuno razlikovalo od onog što sam učio u Beogradu. Uostalom, judaika (nauka o Jevrejima) i francuska književnost mnogo su me više interesovali.

U Jerusalimu je u to doba boravila Pnina Šenfeld-Jakobi – moja učiteljica hebrejskog iz Novog Sada. Ona je još 1925. ili 1926. otišla u Palestinu, ali smo održavali vezu i veoma mi je pomogla u prvo vreme..

Uz studije, par meseci sam radio u britanskom Crvenom krstu kao daktilograf i prevodilac poruka – koje su se jedino mogle slati preko međunarodnog Crvenog krsta u okupiranu Evropu – na jezicima kojima sam ja vladao. Kada su mladi kralj i izbeglička vlada Kraljevine Jugoslavije u leto 1941. stigli u Jerusalim, emitovali su jedan radio-program na PBC (Palestine Broadcasting Corporation) na kom sam takođe radio neko vreme, dok je vlada bila u Palestini (posle su prešli u London).

Bila je velika nestašica papira, pa sam od poznanika i u parkovima skupljao novine, peglao ih i prodavao špecerajskim radnjama. Jedan jedini put je moj tata preko poznanika uspeo da mi pošalje 200 funti sterlinga – što je bio veliki novac (moj mesečni budžet je bio svega 5-6 funti).

U tim prvim ratnim mesecima nije se moglo ni slutiti do kakvih će katastrofalnih razmera doći nacistička ideja o „definitivnom rešenju jevrejskog pitanja“. Palestina se nalazila pod britanskim mandatarima koji su vodili proarapsku politiku. Određeni jevrejski krugovi borili su se protiv Britanaca za nezavisnost – a odjednom se ispostavilo da su upravo Britanci saveznici u borbi protiv nacista. Istina, među Jevrejima je postojala i probritanska struja, koja je smatrala da treba stvoriti mogućnost dominiona, da jevrejska zajednica Palestine treba da se uklopi u Britansku zajednicu naroda. Vođe jevrejskog naselja Palestine vodile su političku borbu i u tome imale saveznike u samoj Engleskoj (laburiste), pa su čak i među konzervativcima imali svoje pristaše (npr. Čerčil je bio procionistički naklonjen). Oružanu borbu protiv Engleza propagirali su revizionistički orijentisani jevrejski krugovi i Grupa Štern, ali su oni bili u manjini. No ipak, s obzirom na brutalnost i neosmišljenost britanske politike, imali su dosta odjeka u građanstvu i uspeha u izvođenju napada na britanske vojnike i instalacije.

„Jevrejska agencija, (danas bolje poznata kao „Sohnut,“) imala je svoju komisiju za spasavanje žrtava nacizma, ali sredstva su bila ograničena, a stvarne mogućnosti efektivne akcije ograničene... I dan-danas traju diskusije da li se i kako moglo možda učiniti bolje...

Postojao je još jedan način putovanja u Palestinu – vozom preko Bugarske, Turske, Sirije i Libana, sve do iza Bejruta, a odatle taksijem do granice. Istina, pod pritiskom Britanije, Turska je pravila velike smetnje i nije izdavala vize čak ni onima koji su imali britanski certifikat. Na taj način 1940. godine stigla je moja svastika Mira, a takođe i prijatelji Velmanovi iz Novog Sada. Oni su mi doneli vest da je moj tata preminuo.

Roditelji su čudom preživeli novosadsku raciju. Zbog finansijskih problema, tata je prodao kuću u Temerinskoj ulici i iznajmio stan u ulici Laze Telečkog, pored Katoličke porte. U toj ulici nije bilo Jevreja i tako su Hortijevi zločinci zaobišli naš stan. Ali mama mi je docnije pričala da je čula pucnjeve i vapaje iz okolnih ulica (Miletićeve, Grčkoškolske i sa Trifkovićeveog trga).

Tatina iznenadna prirodna smrt spasla je mamu, koja je prešla kod sestre u Peštu. Uspela je da preživi (preko „grupe Kastner“ i logora Bergen-Belzen) – i posle rata došla kod nas u Izrael. Gotovo cela Rahelina porodica je stradala, verovatno u Jasenovcu.

Godine mojih studija na Har Ha-cofim bile su prve godine ratnih previranja i teške godine za život u jevrejskom naselju Palestine. Pošto je vlast bila u rukama Engleza – trebalo je da dobro naučim engleski, a isto tako i hebrejski, a studirao sam francuski iz ličnog afiniteta.

Većina profesora na Hebrejskom univerzitetu bili su *Jekes* (kako se u Izraelu, podrugljivo, nazivaju Jevreji useljeni iz nemačkog jezičkog područja).

No, profesor francuskog jezika bio je rumunski Jevrejin, dr Avraham Halevi Daf u čijoj klasi sam proveo dve godine studija. Istovremeno, studirao sam jevrejsku istoriju, iz koje sam kasnije magistrirao.

U doba studija, uz koje sam morao i da radim da bih se izdržavao, nisam imao vremena za ozbiljnije naučne tekstove, osim redovnih seminarskih i diplomskih radova.

Na studentski pokret takođe se odražavala politička diferenciranost jevrejske zajednice u Palestini – od krajnje levice do krajnje desnice, a na posebnom mestu bila je grupa ortodoksnih religioznih studenata. Kao kuriozitet navodim i grupu „hebrejskih komunista“ koji su (kao i Ha-šomer ha-cair) prihvatili marksizam, ali su ipak totalnom „internacionalizmu“ pretpostavljali svoje jevrejske korene. Među njima je bio i moj kasniji profesor istorije Šmuel Etinger. Zanimljivo je da je u španski građanski rat otišla i jedna dobrovoljačka grupa, uglavnom komunista, iz Palestine, koju je sačinjavalo 60-tak Jevreja i nekoliko Arapa...

U aprilu 1941. doslo je do napada Nemačke i Sila osovine na Jugoslaviju. Sve te vesti retko su stizale do nas, bile su cenzurisane, ponekad su bile netačne – a uvek su stizale kasno. Sa jedne strane to je bilo i dobro – jer da smo sve znali, naše duševno stanje bilo bi mnogo teže i otežalo bi nam normalno funkcionisanje...

Kralj je sa vladom iz Beograda prvo izbegao u Kairo, a onda su stigli u Jerusalim –kako je već gore navedeno – gde su bili u hotelu King Dejvid, dok ih nisu premestili u manastir Tanturu. Nas, jugoslovenskih Jevreja, je u to vreme u Palestini bilo veoma malo. Meni lično je to koristilo – jer sam dobio nameštenje radio-reportera.

U Kairu su ostavili vojnu komandu u koju sam se i ja kasnije uključio. Od ostataka Jugoslovenske vojske, vojnika i uglavnom oficira, vojnih atašea koji su bili na položajima u Evropi i na Bliskom istoku, stvorena je u jesen 1941. Jugoslovenska vojska u izbeglištvu.

Rahel i ja smo se venčali u septembru 1941. u Jerusalimu.

Kad je objavljeno je da se stvara ta vojna komanda i ja sam se prijavio. Pored Haife je osnovan logor „Prvog bataljona kraljevske garde“. Tu nas je bilo osmorica rezervnih oficira koji smo već živeli u Palestini. Pridružila nam se jedna grupa iz Egipta (njih 12-tak; sinovi službenika Sueckog kanala, uglavnom Dalmatinci). Komandant je bio Milan Prosen, Slovenac, vojni ataše iz Londona. Svi smo se javili dobrovoljno, da učestvujemo u opštoj borbi protiv Hitlera i Musolinija. Vojsku su sačinjavali uglavnom tršćanski i istarski Slovenci (dakle pripadnici Italijanske vojske) koje su Englezi oslobodili iz zarobljeništva i uputili u naš bataljon, u okviru borbe za prevlast na Bliskom istoku.

Iz okoline Haife prebacili su nas u logor Agamii kraj Aleksandrije, a onda smo napredovali sa Britanskom VIII armijom kroz Zapadnu pustinju. Naša jedinica je bila pomoćna intendantska služba, koja je prenosila municiju i sav ostali materijal iz Aleksandrije prema frontu. To je bilo dosta komplikovano. Prvo smo materijal prebacivali vozom, a potom pretovarivali u kamione. Jednom sam prilikom tog prebacivanja prvi put doživeo bombardovanje nemačkih „meseršmitima“ (poginula su dva Engleza). Naučili smo da po zvuku razlikujemo nemačke avione („meseršmite“ i „štuke“), a od talijanskih „savoja“ se uopšte nismo sklanjali. Oni su svoje bombe izručivali u more i time „svršili posao“ (tako se bar pričalo).

U to prvo vreme u Kairu se okupila saveznička centrala u kojoj je osim Britanaca i Južnoafrikanaca bilo i Poljaka, Čeha, Grka. Pešadiju smo predstavljali mi iz Jugoslavije, a postojale su i manje jedinice mornarice i vazduhoplovstva.

Englezima je bilo potrebno dve-tri godine da shvate pravu situaciju u pogledu dešavanja na teritoriji Jugoslavije i da preduzmu prave poteze. Shvatili su da kraljevska vlada praktično nema uticaja na terenu. Krajem 1942. ili početkom 1943. stigla je u Kairo delegacija Titovih partizana, na

čelu sa kapetanom Matom Jakšićem. On je bio u partizanskoj uniformi, a uz njega je bio jedan koji nije bio u uniformi – to je bio predstavnik „Proleterskih brigada“. I bila je jedna sekretarica, slučajno Jevrejka iz Sarajeva, koja se kasnije udala za Jakšića koji je postao jugoslovenski diplomata. Ta delegacija *Titove vojske* tražila je od Engleza da dobiju pomoć ili bar deo *Jugoslovenske vojske u izbeglištvu*. I dobili su! Ja sam se u to vreme već nalazio u bazi El Aris, na Sinaju.

Bilo je glasanje. Stigla je naredba: ko hoće – neka glasa za Dražu Mihajlovića, a ko hoće – neka glasa za Tita. Naši „fantje“, slovenački vojnici, želeći da se što pre vrate kući, glasali su za Tita. Docnije sam saznao da su oni zaista ubačeni u borbe oko Trsta (njih nekoliko stotina) i da su mnogi poginuli. Svaka od jedinica poput naše imala je svog engleskog oficira za vezu. Ja sam, kao najbolji znalac engleskog među nama, otišao kod našeg kapetana Greja i rekao mu, u ime nas *Palestinaca* i *Egipćana* – da bismo mi, koji smo hteli da učestvujemo u toj borbi na savezničkoj strani, ipak radije da ostanemo u svojim kućama, tj. u Palestini i Egiptu. Plebiscit je tako organizovan da smo mi u stvari „sedeli u loži“ gledajući kako se odivijalo glasanje. Među oficirima bila je i nekolicina *četnika*, ranjenika koji su evakuisani preko Italije – njih su poslali, koliko pamtim, u Južnu Afriku. Nas su raspodelili po raznim jedinicama, a one koji su glasali za Tita hitno su, preko Barija i Visa, poslali na jugoslovenski front.

Rahel je za to vreme bila kod dobrih prijatelja u Palestini. U leto 1944. ja sam demobilisan. Tražio sam zaposlenje – i tako smo Rahel i ja proveli tri godine u Kairu, u britanskom Ministarstvu za informacije, odeljenje za Srednji istok. Tu smo pisali i uređivali jedan ilustrovani časopis na srpskom ili hrvatskom jeziku (*Svet ćirilicom* ili *Svijet latinicom* – s druge strane „srpski ili hrvatski“). Mi smo to i pisali, daktilografisali, sproveli kroz štampariju – dakle obavljali kompletan posao. Izdavan je povremeno, na 24-32 strane. Sadržaj je bio o ratnim novostima, a preko Italije se to legalno ili ilegalno ubacivalo u Jugoslaviju. Bilo je namenjeno jugoslovenskom narodu.

Tokom te dve-tri godine svakog godišnjeg odmora kao pravi patrioti putovali smo kući, u Palestinu – tako da nismo uspeli da vidimo ni najvažnije egipatske antičke spomenike...

Bio je to jedan neobično interesantan boravak, susret s egipatskim Arapima, sa jednom drugom kulturom... U centru Kaira stacionirana je međunarodna zajednica sastavljena od Engleza, Francuza, Čeha, Poljaka (njihova vojska je bila relativno najveća od tih emigrantskih jedinica). Po-

sle rata došlo je do buđenja egipatskog nacionalnog pokreta – i stranci su ili otišli, ili su bili izbačeni.

Malo smo naučili i arapski jezik – a i to je donekle bilo povezano sa Jugoslavijom. Naime, tamo se nalazila jedna grupa Bosanaca, koji su poslani na kairski religiozni univerzitet Al Azhar u nameri da se vrate u Jugoslaviju kao nastavnici šerijatskih škola. Ti mladići su nam bili učitelji arapskog. Oni su tokom studija postali arapski nacionalisti i nisu se vratili u Jugoslaviju. Jedan naivčina se vratio u Sarajevo – i uskoro je stigao u Zenicu, u zatvor kao "mladi musliman,.. Kasnije se rehabilitovao, pa sam ga čak i viđao u trgovačkim krugovima. Interesantno je da je jedan od tih mladića, Avdić, postao imam u Carigradu. Nisu hteli da se vrate u *Titov komunizam*.

15. V 1947. Rahel i ja vratili smo se u Palestinu.

Godinu dana nakon toga osnovana je država Izrael.

Početak Drugog svetskog rata zatekao je Cvi Lokera i njegovu suprugu Rahel u Palestini, i to je uticalo na njihovu sudbinu. Nakon službe u radio-emisijama kraljevske vlade u izbeglištvu i učestvovanja u intendantskoj službi na afričkom frontu, Loker je posle rata boravio u Kairu gde je sa suprugom uređivao časopis "Svet", na srpskom i hrvatskom jeziku. Vratili su se u Palestinu maja 1947. godine, odnosno godinu dana pre osnivanja države Izrael.

Sećanja Cvi Lokera na te uzbudljive dane, zabeležili smo u sledećem takstu.

Povratak u Jerusalim omogućio mi je da nastavim studije na Hebrejskom univerzitetu. Istovremeno, radio sam i u Političkom odeljenju Jevrejske agencije (Sohnuta). Pomogao mi je jedan daljnji rođak iz Milana, koji mi je poklonio „lambretu“, zahvaljujući kojoj sam uspevao da prisustvujem predavanjima i da stignem na posao. Arapski terorizam ni u to doba nije mirovao. Pokušali su da dignu u vazduh ceo Sohnut i u tome delimično uspeh. Ja sam tom prilikom bio ranjen. Šofer Američke ambasade u Jerusalimu, Arapin, dolazio je kolima svakodnevno u Sohnut, donosio poštu i poruke. Jednog dana, ne sećam se tačnog datuma, na jesen 1947. ili u proleće 1948, ostavio je auto napunjen eksplozivom. Srećom po mene, nije mogao da se parkira pred glavnim ulazom, nego malo dalje, kraj ureda *Keren ha-yesod*, i tu je najviše ljudi stradalo. Ja sam lakše ranjen samo od prozorskog stakla, popucalog na prvom spratu. Civilna policija

me je odmah odnela u bolnicu "Bikur holim,,. Rahel je videla dim i pometnju, tražila me, ali mobilnog telefona još nije bilo...

Istorijsko glasanje u Ujedinjenim nacijama 29. novembra 1947. napregnuto smo slušali u Sohnutu. Budućnost Izraela visila je o koncu – i nakon glasanja svi smo izašli na ulice i od radosti igrali horu. To je bio najdramatičniji momenat – možda dramatičniji od proglašenja države. Pre proglašenja postojao je već plan podele. Većina mojih prijatelja iz pokreta Ha-šomer ha-cair bili su levičari, članovi krajnje levo orijentisane stranke Mapam, koja se zalagala za binacionalnu državu. Ja sam dobio zadatak od odeljenja Sohnuta da na zasedanju „Komisije Anskop“ (United Nations Special Commission for Palestine) u avgustu-septembru 1947. lobiram unutar čehoslovačke i jugoslovenske delegacije. Jugoslovensku delegaciju predvodili su Vladimir Simić iz Beograda i dr Jože Brilej iz Ljubljane. Pronašao sam jedinog pravog Slovenca u Palestini koji je oženio Jevrejku i živeo u Kfar-Šemarjahuu i doveo ga u Jerusalim da Brileju na njegovom maternjem jeziku razjasni izraelsku poziciju...Većina, 11 članova komisije, na čelu sa Švedaninom, sudijom Sangstremom, bila je za podelu teritorije na jevrejsku i arapsku državu, a Indija, Čehoslovačka i Jugoslavija glasale su za drugo rešenje.

U toku studija na Hebrejskom univerzitetu napisao sam (kod profesora Bajnarta) seminarski rad o dolasku Jevreja na Balkan, koji je nekoliko godina kasnije objavljen na engleskom jeziku u zborniku *The Western Sephardim*. To je bilo uglavnom na osnovu srpsko-hrvatskih izvora. Hebrejski jezik učio sam još u Novom Sadu i Zagrebu, već tamo sam čitao novine na hebrejskom. Međutim, moj prvi rad – o delatnosti Mozesa-Mošė Hesa – napisao sam na „mom“ hebrejskom, koji nije odgovarao standardima savremenog hebrejskog jezika u Izraelu. Prijatelji su mi pomogli da korigujem tekst sa kolokvijalnog na književni, a posle mi je u učenju jezika mnogo pomogao Sindikat. Bio je jedan večernji kurs Sindikata privatnih nameštenika, tri puta nedeljno po dva sata uveče – i tamo sam naučio kako se pravilno piše.

Kod profesora Dinura pisao sam takođe seminarski rad o trgovini, tekstilu i bankarstvu u srednjem veku.

Diplomirao sam prvo francuski jezik i književnost, ali je za mene na prvom mestu bila jevrejska istorija. Nažalost, naučnim radom sam mogao da se bavim samo u slobodnom vremenu – a njega gotovo da nije bilo. Plata je bila mala, živeli smo veoma skromno, nekoliko godina uopšte ni-

smo imali mogućnosti da uzmemo odsustvo... Bila je borba za život – ali je bilo lepo i interesantno!

Čim je proglašena država Izrael, izbio je rat s okolnim arapskim zemljama. Ja sam noću išao na stražu, na položaje nedaleko od stacionirane iračke armije. Zasipala nas je i artiljerija Arapske legije pod komandom engleskog generala Glaba (zvali su ga Glab-paša), dok smo mi u opsednutom Jerusalimu imali samo minobacače...

Rahel je takođe imala ulogu da u jednom sektoru kvarta Rehavija nadzire podelu vode i hrane, koji su nedostajali. Mnogo sam omršavio u tom periodu. Od hrane je bilo samo ribe – a ja ribu ne mogu da jedem...

U maju 1948, tokom tzv. drugog prekida vatre, ured se preselio u Tel-Aviv. Kada je proglašena država Izrael, odeljenje je preraslo u ministarstvo za inostrane poslove i nalazilo se u kvartu Kirija (bivše naselje templara), ulica Gimel 17. Moše Šaret, prvi ministar inostranih poslova, dočekivao ih je u gotovo praznom Ministarstvu. Mada je za vreme britanskog mandata to bila „paralelna vlada“, prerastanje komisija Sohnuta u vladu nove države Izrael bilo je pionirski korak – i Cvi Loker je bio jedan od tih pionira (danas, nažalost, jedan od retkih preživelih).

Stan u Tel-Avivu nismo mogli da nađemo, pa sam na posao svakodnevno putovao iz Holona. U Holonu je rođen i naš sin Elad. Kćerka Tamar rođena je još pre našeg odlaska za Kairo.

U početku sam radio u Odeljenju za međunarodne organizacije, koje je kasnije preimenovano u Odeljenje za Ujedinjene nacije. Uspostavljao sam veze sa svim međunarodnim organizacijama (*Poštanska unija, Unija za komunikacije* itd). To su bile čitave procedure. Trebalo je dostaviti razne podatke, preuzeti obaveze, platiti članarine itd.

Tih prvih godina, Izrael je, kao mlada država Jevreja, naročito posle Holokausta, bio lepo primljen u tim međunarodnim krugovima. Arapski uticaj tada nije bio toliko jak. Problemi su nastali kasnije, u Ujedinjenim nacijama, gde su naši godinama loše prolazili.

Jedan od prvih zadataka proistekao je iz ratnog stanja – uspostavljanje veza s Crvenim krstom. Predstavnici međunarodnog Crvenog krsta delovali su u to vreme na oslobađanju i razmeni ratnih zarobljenika. Na primer, učestvovao sam u Roš Pini u razmeni trojice Izraelaca za oko 200 libanskih ratnih zarobljenika – pregovarao sam s predstavnicima Crvenog krsta, kao i u razmeni veće grupe iz Jordana.

Verovatno zbog tih veza s Crvenim krstom, u Ženevi sam 1949. godine predvodio, *de facto*, delegaciju Izraela na Internacionalnoj konferen-

ciji Crvenog krsta. Šef delegacije je bio g. Moric Fišer, ambasador Izraela u Parizu, a ja sam četiri meseca sedeo u Ženevi na toj konferenciji (od aprila do avgusta). Radio sam vrlo intenzivno, takoreći bez bilo čije pomoći. Noću sam u hotelu čitao dokumente i izveštaje, danju sedeo na zasjedanjima komisije, išao na ručkove i večere s delegatima koje sam pokušavao pridobiti za našu stvar... Predstavnicima međunarodnog Crvenog krsta na čelu s predsednikom dr Polom Rigerom, po verskoj liniji, podstaknuti Vatikanom i Irskom, intenzivno su uticali da katoličke zemlje ne priznaju naš Magen David Adom (izraelski pandan Crvenom krstu, Crvena Davidova zvezda). Interesantno je – i za našu današnju situaciju uopšte – da smo bezmalo postigli priznanje. U ranijoj konvenciji iz 1929. godine priznata su samo dva izuzetka: za arapske zemlje Crveni polumesec, a za Persiju Crveni lav. Međunarodna organizacija nije dopuštala dalje izuzetke – pa ni za naš Magen David Adom. Bio je to preterani formalizam – isključivo zbog tog zaštitnog znaka – i administracija Crvenog krsta se ogorčeno borila protiv nas. Na glasanju smo izgubili zbog samo jednog glasa (21 glas protiv nas i 20 za nas; 9 delegacija iz raznih razloga nije glasalo) – i nikad više se neće pružiti takva prilika. Magen David Adom ni danas nije redovni član te međunarodne organizacije.

Tada je donesena četvrta Konvencija za zaštitu civilnog stanovništva. Mi smo je prihvatili sa rezervom. Jedan od razloga je upravo to što nismo dobili pomenuto priznanje, za ambulanse itd.

Kada sam se vratio, napisao sam jedan novinarski prikaz koji je objavljen u listu *Davar*. Zbog toga sam dobio neku vrstu usmenog ukora – jer kao službenik Ministarstva ne bih smeo da pišem. I šta sam onda radio? – Pisao sam članke i političke komentare pod pseudonimom...

Radio sam u konzularnom odeljenju, pa u odeljenju za Istočnu Afriku. Međutim, plata je bila mala. Od novinarskog posla nisam ništa zarađivao – bilo je malo para, a objavljivao sam tekstove besplatno. Da bih kako-tako popravio ekonomsku situaciju, učestvovao sam na mnogim predavanjima u okolini Tel-Aviva kao politički komentator.

Od decembra 1948. godine i zatim, u nekoliko grupa, tokom 1949. uselio se u Izrael veliki broj Jevreja iz Jugoslavije (preko 7 hiljada). Na tom polju saradivao sam vrlo aktivno. Predsednik Udruženja Jevreja useljenika iz Jugoslavije (koje je postojalo još od 1935) bio je Cvi Rotem, dugogodišnji dopisnik beogradske Politike iz Izraela. Ja sam bio njegov tajnik. U ulici Lilienblum u Tel-Avivu imali smo malu kancelariju odakle smo pomagali novim useljenicima, uz pomoć Sohnuta i Sindikata. Nekoliko puta

sam lično na leđima, iz magacina u ulici Ha-alija, vukao madrace za nove doseljenike. Prevodili smo im i pomagali na svaki način da se snađu u prvim danima u Izraelu. Srećom, tadašnja jugoslovenska vlada dozvolila je iseljenicima da ponesu kakvu-takvu imovinu, tako da su u Izrael dolazili sa tzv. liftovima (kontejnerima), s nameštajem, čak i klavirima, za razliku od, recimo, rumunskih Jevreja koji su smeli da ponesu prtljag težak samo 40 kilograma.

Moja mama je došla još 1945. godine, dok smo mi bili u Kairu. Iz Bergen-Belzena su ih prebacili na oporavak u Švajcarsku, a odatle je došla u Paslestinu. Kad smo se vratili iz Kaira, živela je sa nama.

Početak diplomatske karijere

Prvo diplomatsko nameštenje dobio sam 1951. godine u izrael-skom poslanstvu u Bukureštu. Glavni zadatak je bio organizovati iseljenje rumunskih Jevreja u Izrael – pregovarati i napraviti sporazume s rumunskom vladom. Predstavnici rumunskih cionističkih organizacija pomagali su nam u brdima papira-dokumenata za rumunsku i našu birokratiju. Imali smo i dva lekara.

Za taj kratak period boravka u Bukureštu karakteristično je da sam bio jedan od retkih i poslednjih diplomata koji su imali prilike da se upoznaju s Anom Pauker, pre nego što je ona bila odstranjena iz rumunske politike. Izvrsno je znala francuski, bila je oštromna i inteligentna žena, zapravo, drugi čovek rumunske vrhuške, posle Georgiju Deža.

Za mene je službovanje u Rumuniji bilo korisno i interesantno iskustvo, jer sam upoznao režim jedne zemlje koja je bila pod sovjetskom dominacijom. Jedno je čitati knjige, a drugo sticati neposredno iskustvo, kao što je npr. kad ujutro dođeš u kancelariju i saznaš da ti je službenik preko noći uhapšen (to se desilo nekoliko puta).

U aprilu 1952. premešten sam u Beograd, gde sam ostao do 1957. godine.

Bio sam prvi sekretar Poslanstva Izraela u Beogradu, u Zmaj Jovinoj 34 (gde je danas Soroševa organizacija). Ta zgrada je u vlasništvu Jevrejske opštine. Dobili smo stan – ni manje ni više – u kući generala Dušana Simovića (vođe puča 27. III 1941)! Njegov sin Bora je radio u jugoslovenskoj diplomatskoj službi i on nam je izdao taj stan. Simovićeви su imali manji stan, u istoj kući.

Iz Beograda (gde je pre rata studirao pravo) Cvi Loker je otišao 1939. Promene su posle Drugog svetskog rata bile ogromne. Narod, jezik i običaji ostali su isti. Međutim, 1939. Beograd je bio prestonica Kraljevine Jugoslavije, a sada je vladao Titov režim. Neposredno posle rata kompletna jugoslovenska privreda okrenula se Sovjetskom Savezu. Međutim, nakon konflikta Tito-Staljin 1948, te veze su raskinute i Jugoslavija se našla u neznatnom položaju.

Pošto sam došao iz Rumunije, bolje sam mogao da razumem Titovu politiku. On je spasao Jugoslaviju od sovjetskog najrigoroznijeg komunizma. Nije čudo što je bio popularan.

U neku ruku mi je bilo teško. Očekivalo se od mene više nego što sam mogao da dam. Kolege iz drugih zemalja molile su me da im objasnim ponešto – jer znam jezik te zemlje. Međutim, u politici ima uvek nekih potajnih, podzemnih struja – i mnoge stvari nisam ni sam razumeo.

U obnovi zemlje mnogo su pomogli Amerikanci i UNRA. Po jevrejskoj liniji pomagao je JOINT. Ekonomska situacija bila je vidljivo bolja nego u Rumuniji. U Rumuniji *apsolutno ničega nije bilo* – a u Jugoslaviji je *mnogo toga falilo*. Mi diplomate putovali smo povremeno u Trst ili u Beč da se snabdemo namirnicama koje se nisu mogle dobiti na lokalnom tržištu. Narod je, ipak, živio bolje nego za vreme nemačke okupacije, a bilo je i dosta strane pomoći. Kraj ambasada SAD, Engleske, Kanade, postojale su specijalne misije za razne projekte – nije Jugoslavija samo sama sebe podigla! Još jedna razlika je bila u odnosu na sovjetski režim: ljudi koji su želeli, mogli su da izađu iz zemlje – i izlazili su, u Francusku i druge zemlje, što je iz Bukureštu bilo nezamislivo.

Izraelsko poslanstvo prihvaćeno je u Beogradu veoma dobro – sve do 1967. godine. Kada sam 1960. nekoliko meseci bio otpravnik poslova Ambasade u Beogradu (prilikom smene dva ambasadora) dogodila se jedna od mnogih Naserovih poseta Beogradu. Šef protokola me je nazvao i rekao: „Vi ste, naravno, pozvani na prijem, ali Vi verovatno nećete doći“... Naravno da nisam otišao!

Nekoliko puta sam sa izraelskim delegacijama bio priman kod Tita. Obično sam prevodio..

Sećam se prve velike afere – afere Đilas. Radio-stanice su prvi put prenosile sednicu Centralnog komiteta komunističke partije. Sećam se da su Aleš Bebler i Moša Pijade napadali Milovana Đilasa – a niko ga nije branio.

Bio je tamo tada još jedan odvažan čovek, Mihajlov, koji je čak uspeo i da publikuje neke tekstove protiv ondašnje politike. To je fantastično da je nešto takvo uopšte bilo moguće i da je taj čovek ostao živ...

Poslanici Izraela su bili prvo sudija dr Ezra Joram, a kasnije Arije Levavi. Arije Levavi je jednom putovao na Bled, tokom leta, kada je Tito s vladom boravio na Brdu kraj Kranja. Levavi je od Ben-Guriona dobio zadatak da ide u misiju kod maršala Tita da bi mu predložio intervenciju kod Nasera. Međutim, kao što znamo, Tito to nije prihvatio. Nije odmah odbio, ali do tog posredovanja nije došlo.

U vreme mog prvog boravka u izraelskom poslanstvu dogodio se i Sinajski rat 1956. Jugoslavija je tom prilikom bila uzdržana, uz jednu nijansu proarapske politike. Jugoslavija je poslala svoj vojni kontingent u okviru međunarodnih snaga na Sinaju, ali u to doba nije bilo nekih teškoća ili razmimoilaženja u politici s Izraelom. Uostalom, takav je bio i stav velesila: istovremeno su održavali veze i s Arapima i s Izraelom.

Izraelsko poslanstvo je napravilo trgovinski ugovor, zatim, bilo je naših umetnika koji su gostovali u Jugoslaviji (pijanisti Pnina Zalcmán i Frank Peleg). Glavni izvoz Jugoslavije u Izrael bilo je drvo za pravljenje gajbica za pomorandže, a glavni uvoz iz Izraela su bile pomorandže, banane i hemijski proizvodi.

Putovao sam i u Novi Sad, na groblje, gde su sahranjeni moj otac i rano preminula sestra, i da posetim prijatelje. Nažalost, skoro svi moji prijatelji-Jevreji izginuli su tokom rata. Službeno sam prisustvovao osvećivanju spomeniku koji je podignut na Jevrejskom groblju. Sličnim ceremonijama prisustvovao sam i u drugim gradovima (Sarajevo, Zagreb).

U Beogradu sam se družio s mojim gimnazijskim drugom Stanislavom Stankom Bajićem, koji je postao profesor istorije pozorišta na fakultetu u Beogradu, kao i sa Brankom Bekićem iz Zemuna. Sarađivao sam intenzivno i sa Savezom jevrejskih opština, naročito sa predsednicima Albijem Vajsom i Lavoslavom Lacijem Kadelburgom.

Kada je osnovan Jevrejski muzej u Beogradu, ja sam postao veliki pobornik njegovog rada. Prvo ga je vodila dr Nada Nedomački koja je postavila temelje (posle je prešla u Pariz), a od tada ga do dan-danas veoma uspešno vodi Milica Mihailović. Među inicijatorima za otvaranje muzeja je bio i moj dobar drug, profesor Zdenko Levental, koji je bio predsednik Kulturne komisije u Savezu jevrejskih opština Jugoslavije. To je bila odlična ustanova s kojom i dan danas održavam veze.

Pošto smo se Rahel i ja veoma interesovali za slikarstvo, sklopili smo blisko prijateljstvo sa slikarom Markom Čelebonovićem (imam i jednu njegovu sliku ovde u Jerusalimu) i s drugim slikarima. Sretali smo se sa Markom Ristićem, Gustavom Vlahovom. Imali smo i bogat kulturni život. Išli smo u pozorište, operu. Uživali smo u interpretacijama basa Miroslava Čangalovića, dirigenta Oskara Danona i dobrih glumaca u Narodnom i Jugoslovenskom dramskom pozorištu (a prilikom kasnijeg boravka i u Ateljeu 212).

Ovim završavamo ciklus tekstova-uspomena povodom 90. rođendana Cvi Lokera. Odlazio sam u njegov dom u Jerusalimu tokom dva prolećna meseca ove godine, snimao njegova sećanja, zatim to "skidao", s trake, prerađivao, pa s Lokerom dopunjavao i ispravljao... Imao sam veliko zadovoljstvo da se bliže upoznam s interesantnim intelektualcem, briljantnim istoričarem, predanim diplomatom i pre svega prijatnim čovekom kroz čiji se život prelomila čitava istorija jugoslovenskog Jevrejstva XX veka. U ovom završnom nastavku Loker se priseća svojih diplomatskih službovanja i naučno-istoričarske delatnosti.

Moj odlazak na diplomatsku službu u Rumuniju i Jugoslaviju dogodio se neposredno nakon dolaska velikog talasa novih useljenika – Jevreja s područja Jugoslavije koji su došli da žive u Izraelu. Tada sam im pomagao u prvim koracima u "Obećanoj zemlji,„ Vrativši se 1957. u Izrael, zatekao sam ih kao već situirane građane. Stvorili su kooperative, zaposlili se... Neki su morali da promene profesiju, advokati i sudije su morali da nanovo uče pravo – ovoga puta anglosaksonsko... Naravno, u svakoj emigraciji i promeni sredine ima i poteškoća, ali se za ovu grupu od preko sedam hiljada Jevreja iz Jugoslavije može reći da je bila uspešna. Rad Udruženja Jevreja iz bivše Jugoslavije (u daljem tekstu: Udruženje) odvijao se poput sličnih organizacija. Uglavnom su se novi doseljenici delili na one koji smatraju da identifikacija može biti samo jedna, tj. da treba izgraditi svoj izraelski identitet odbacivši sve iz prošlosti – i na one koji smatraju da treba ostvariti sintezu prošlog i novog života. Ja sam pristalica ovog drugog mišljenja. Ti si državljanin ovde, ali zavičajni kraj, baštinu i jezik koje si doneo sa sobom – ne treba izgubiti. U Americi npr. (to nije nikakav zakon, ali znam iz svedočenja mnogih poznanika) imigracija znači odgurnuti i baciti u zaborav sve što je ranije bilo. Ovde se, hvala Bogu, to uopšte ne radi, niti je to potrebno. Ali je činjenica da se mnogi ljudi nisu uključili u rad Udruženja, brišući svoje jugoslovenske korene i baveći se svojim poslovima. Ipak, Udruženje je

uspelo da se održi najviše zahvaljući grupi od deset-dvadeset ljudi koji su sve ovo vreme bili angažovani na tome radu.

U to vreme ja sam još istraživao i skupljao istorijski materijal saradujući s Jakirom Eventovom (čije ime danas nosi naš Arhiv). On je na hebrejskom objavio Istoriju jugoslovenskih Jevreja do kraja XIX stoleća. Ja sam već za tu knjigu pisao prilog o Jevrejima u Vojvodini i kasnije sam bio urednik drugog toma, gde se govorilo o Hrvatskoj i o Bosni i Hercegovini u XX veku. Uradio sam još dve brošure: "Vojvodinu,, (sa saradnicima) i drugu o omladinskim jevrejskim pokretima u Kraljevini Jugoslaviji.

Eventov je osnovao Istorijsko-muzealni pododbor Udruženja, a njegov stan je malo-pomalo postao pravi arhiv dokumenata o jugoslovenskom Jevrejstvu. Izučavao sam i prošlost Jevreja u Španiji i Portugaliji, na Iberijskom poluostrvu – pa se tako i moja diplomatska služba završila na Haitima, gde sam temeljno proučavao istoriju Jevreja Karipskog ostrvlja. Istraživši kasnije i arhive u Amsterdamu i Londonu, objavio sam 1987. knjigu dokumenata o naseljavanju Jevreja na Karibe.

U međuvremenu sam se opet vratio jugoslovenskoj temi, jer su me iz Udruženja uputili u "Jad vašem,, (Memorijalni kompleks i muzej holokausta u Jerusalimu) da saradujem na pisanju "Pinkas ha-kehilot,, (Zbornik o jevrejskim zajednicama). Tamo sam tokom šest godina, uz pomoć 18 saradnika, uredio i izdao 1988. "Pinkas kehilot Jugoslavija,, koji je zaista jedan pravi leksikon jugoslovenskog Jevrejstva, u kom je predstavljeno kakav je bio život jugoslovenskih Jevreja do rata, do istrebljenja, do katastrofe. To je preveo moj stari, sada pokojni, drug, istaknuti književnik, prevodilac i judaista Eugen Moše Verber. Možda će jednog dana neko doći do pameti – a što je još važnije do para, pa da tamo objavi taj prevod, da bi to bilo dostupno i na srpskohrvatskom jeziku.

Učestvovao sam i u radu niza naučnih simpozijuma – u Jerusalimu, u Solunu na Univerzitetu Aristo, u Engleskoj (London i Kew), u Dubrovniku, u Beogradu pre dve godine na komemoraciji Tragedije Kladovo-Šabac. Na svim tim skupovima imao sam kraće ili duže referate koji su većinom i objavljeni.

Po povratku iz Beograda 1957. i zatim iz Rima gde sam službovao 1958, bio sam zaposlen u Ministarstvu inostranih poslova gde sam obavljao razne (ne baš naročito interesantne) dužnosti. Jedno vreme sam bio u konzularnom odeljenju i radio na problemima Istočne Afrike (Kenija, Uganda, Tanzanija, Rodezija), tako da sam se specijalizovao u tzv. Afričkoj sekciji. Usput sam mojim motociklom odlazio na seminare i završavao

studije. Kao što sam već napomenuo, 1960. sam takođe proveo nekoliko meseci u beogradskoj ambasadi. kao otpravnik poslova.

Nakon završetka studija 1962. postavljen sam za savetnika i generalnog konzula izraelske ambasade u Parizu, gde smo proveli pet veoma intenzivnih i interesantnih godina tokom kojih sam dobro upoznao francusko Jevrejstvo. Ja sam od detinjstva znao francuski jezik, i to mi se "osvetilo,, jer su me uglavnom slali na službu u frankofonske zemlje (mada vladam podjednako i drugim jezicima).

Francuzi su tradicionalno imali svoju proarapsku politiku i odnosi sa Izraelom su bili specifični, ali je doba kad sam ja bio u Parizu bilo dobra relativno dobrih odnosa. Ja sam se malo bavio politikom. Moj zadatak bio je regulisanje pravnog pitanja nasledstva nekih jevrejskih donacija, koje su francuski Jevreji zaveštali Izraelu, i oko toga je bilo dosta posla sa javnim beležnicima i advokatima. Osim toga, moja glavna funkcija bila je veza s jevrejskim organizacijama. Jevreji se i inače mnogo organizuju i taj broj njihovih organizacija bio je velik, tako da sam bio veoma zauzet. Skoro svako veće prisustvovali smo raznim priredbama i prijemima. Konzulat u Marseju pokrivaio je južnu Francusku, a u moj domen je spadala čitava centralna i severna Francuska uključujući Alzas i Lotaringiju, tako da sam putovao i u Strazbur, Mec, i Nansi konzularnim poslovima i obilazeći jevrejske organizacije. Jedna moja lepa i prijatna dužnost bila je da primim i pratim Šmuela Josefa (Šaja) Agnona, koji je nakon uručjenja Nobelove nagrade za književnost iz Stokholma doputovao u Francusku. Prvo je imao prijem u jevrejskoj zajednici Strazbura, a docnije na Sorboni u Parizu.

Francuski Jevreji su silno stradali za vreme rata – uništeno ih je oko 60 posto. Nakon osnivanja države Izrael veliki broj francuskih Jevreja je došao u svoju "Obećanu zemlju,,. No, mora se priznati da Izrael nije mogao da konkuriše Francuskoj u prihvatanju Jevreja iz bivših francuskih kolonija – Alžira, Tunisa i Maroka. U visoko razvijenoj Francuskoj oni su dobili dobro zaposlenje, zajmove, raznu pomoć i veoma lepo su primljeni, tako da se tek deo opredelio za iseljenje u Izrael.

U to doba počeo je jedan vrlo interesantan proces u francuskom Jevrejstvu koje su – sa malim izuzetkom sefardskih Jevreja iz Bordoa, sa jugozapada Francuske – uglavnom vodili Jevreji iz Alzasa i lotarinškog porekla. Međutim, taj val Jevreja koji su dolazili iz severne Afrike postepeno je preuzimao primat u mnogim opštinama, a oni preovlađuju i u Savezu jevrejskih opština. Oni su konzervativniji, tradicionalniji, religiozniji, lju-

bomornije čuvaju svoje Jevrejstvo nego drugi koji su skloni asimilaciji. Taj val afričkih Jevreja, koji je počeo u vreme mog službovanja, postao je vrlo važan činilac francuskog društva.

Moj magistarski rad obrađivao je temu Jevreja Iberijskog poluostrva. U Francuskoj sam imao priliku da radim u izvrsnom arhivu *Alliance israélite universelle* – jedne od prvih svetskih jevrejskih organizacija koja je osnovana 1860. u Parizu. Njihova biblioteka i arhiva su zbilja fantastične, sa starim rukopisima. Tamo sam odlazio kad god sam imao vremena (a nije ga puno bilo!). Tamo sam dosta naučio i o istoriji francuskog Jevrejstva, koja je važan činilac evropske i svetske istorije Jevreja. Imao sam čast da se upoznam sa Rene Kasenom, predsednikom *Alliance israélite universelle* koja je imala svoju mrežu vaspitnih pedagoških ustanova u Severnoj Africi i na Balkanu (u Jugoslaviji su delovali samo u Bitolju, pre rata). Rene Kasen je dobio Nobelovu nagradu za mir kao pravnik, kao jedan od tvoraca Deklaracije o pravima čoveka.

Sin Elad nije došao s nama u Francusku (on je morao da odsluži vojsku u Izraelu), a kćerka Tamar je učila i diplomirala na Sorboni francuski jezik i književnost.

Nekoliko puta sam bio na prijemima kod generala De Gola. Službene susrete imao sam sa šefom konzularne službe De Šambrunom, koji je bio iz francuske plemićke porodice i vanredan poznavalac francuske književnosti i umetnosti.

Pariz je, naravno, umetnička prestonica sveta, naročito u ono vreme, tako da smo uživali u velikim izložbama Pikasa i drugih slikara, pozorištima i muzejima – mada je za to ostalo premalo vremena. Beogradski slikar jevrejskog porekla Marko Čelebonović je imao svoj atelje u Parizu, bili smo tamo i postali lični prijatelji. On je stalno putovao između Pariza (gde je bio i savetnik u jugoslovenskoj ambasadi) i Beograda (gde je bio predsednik Udruženja likovnih umetnika). Zavoleti smo i njegovog brata Aleksu koji je bio umetnički kritičar i koji bi isto bio odličan slikar da se tome posvetio (umro je mlad). Rahel i ja smo posećivali francuske jevrejske umetnike. Bili smo i kod Šagala, upoznali se s vajarima Josipom Zadkinom i Hanom Orlov...

Kasnije sam se povezao i s Pjerom Mendes-Fransom, bivšim premijerom Francuske. On je poreklom iz Bordoa, iz jugozapadne Francuske, gde je postojala drevna sefardska jevrejska kolonija, iz koje su pojedinci otišli u San-Domenik (danas Haiti). Među njima su bili i neki njegovi pre-

ci, pa sam s njim tim povodom godinama vodio prepisku. (koju sam ovih dana ustupio Centralnom Arhivu za istoriju jevrejskog naroda).

Neposredno posle povratka iz Francuske, u novembru 1967. predao sam akreditive predsedniku Malgaške Republike u prestonici Tananarivi, na Madagaskaru. Tamo smo proveli tri godine, a ujedno sam bio i predstavnik Izraela na Mauricijusu, koji je tek 1968. godine dobio nezavisnost. Mauricijus je izuzetno lepa zemlja – ostrvo sa lepim obalama i plažama, a osim toga je i pošumljeno. Osim šećerne trske imaju i pravih tropskih šuma. Tamo je 1300 Jevreja iz Haife proterala Engleska mandatsna uprava i dan-danas postoji jevrejsko groblje sa oko 120 grobova na kome smo nekoliko puta držali komemoracije.

Ni na Madagaskaru, a ni na Mauricijusu uopšte nije bilo Jevreja, ali je na Mauricijusu delovala jedna vrlo aktivna grupa prijatelja Izraela (uglavnom bivši radnici i studenti koji su u Izraelu radili u okviru tehničke pomoći).

Šestodnevni rat doživeli smo uz masovno oduševljenje u Parizu, a sa Madagaskara smo intenzivno pratili euforiju i ostale posledice preko radija i novina. Siranan, predsednik Madagaskara je dolazio u posete Izraelu i odnosi su bili veoma dobri. Posle Šestodnevnog rata, cela Afrička unija prekinula je odnose s Izraelom. Na sreću, to je već palo u udeo mom "nasledniku,..". Jedna slaba uteha: Madagaskar je bio među poslednjim koji su prekinuli diplomatske odnose sa Izraelom..

U to doba i Jugoslavija je prekinula diplomatske odnose sa Izraelom. Poslednji ambasador u Izraelu bio je Vojimir M. Šobajić, koji je napisao knjigu o Izraelu, objavljenu u Skoplju. Mi "Jugoslovenski Jevreji,, patili smo zbog tog prekida diplomatskih odnosa, ali su se kulturne i ekonomske veze i pored toga nastavile. Titova Jugoslavija je vodila izrazito proarapsku i antiizraelsku politiku, posebno u Ujedinjenim nacijama, i to je trajalo prilično dugo. Naše skromno Udruženje je imalo u svemu tome svoju malu ulogu, da deluje poput nekakvog društva izraelsko-jugoslovenskog prijateljstva.

Od poznatih izraelskih ličnosti tokom karijere upoznao sam se s Moše Šaretom, još prvih dana mog službovanja u ministarstvu. Bio je fin, kulturni čovek, perfekcionista, savršeno je savladao engleski i arapski. Interesantna, a donekle i tragična ličnost. U poznatom sukobu s Ben-Gurionom (koji je vodio jaču nacionalističku liniju), izgubio je zbog svoje umerenosti i nedovoljne harizmatičnosti. Ali kao čovek i kao intelektualac bio je vrlo interesantna i simpatična ličnost. Bip je poznat po svome

insistiranju na dobrom stilskom i gramatičkom poznavanju hebrejskog jezika i izražavanju na njemu. Sretao sam se s Moše Dajanom, zamenjivao sekretara Golde Meir. Kada je došao na vladu Begin, bio sam malo povučen – jer sam pripadao opozicionoj, levoj partiji. No, u diplomatskoj službi predstavljao sam Izrael u celini, bez obzira na političke promene.

Od jugoslovenskih Jevreja u Izraelu dvojica su dostigla najviša vojna priznanja, tj. postali su načelnici generalštaba izraelske vojske. Prvi je bio Haim Bar-Lev, koji je odrastao u Zagrebu (kao Braslavski), a drugi David Elazar-Dado, poreklom iz Sarajeva. Često smo se sastajali, a Udruženje se često obraćalo za pomoć, naročito Bar-Levu, koji je kasnije bio ambasador Izraela u Moskvi. Bar-Lev je uvek imao veze sa starim zavičajem i bio je dobro informisan o događajima u Jugoslaviji. Organizacija jugoslovenskih Jevreja iz SAD izgradila je i u spomen na Davida Elazara-Dadu nazvala njegovim imenom jednu sportsku dvoranu u Izraelu. Na političkom polju bili smo vrlo skromni i izgleda da među Jevrejima iz Jugoslavije nije bilo političkih ambicija. Prvi političar od nas postao je Josef Tomi Lapid, rođeni Novosađanin, koji predvodi opozicionu partiju Šinui. Naših ljudi ima među profesorima univerziteta u Tel-Avivu i Jerusalimu. Cvi Rotem je (više nego Lapid) bio istaknuti novinar (uređivao je list "Davar,,"), a svetski poznatu novinarsku karijeru ostvario je i Franja Ofner (takođe iz Novog Sada). Doseljenik iz Novog Sada Viktor Štark bio je počasni konzul Jugoslavije u Izraelu. On je predstavljao "Jadransku plovidbu,," i radio u oblasti uvoza – izvoza. U Novom Sadu je, u mladosti, bio vođa nacionalističko-revizionističkog jevrejskog omladinskog pokreta "Betar,," (zajedno sa Ofnerom) i uređivao list "Malhut Israel,," (Kraljevstvo Izraela).

Imamo još jednog generala, dr Ruvena Eldara, koji je rođen u Osijeku i odrastao u Novom Sadu. On je bio šef sanitetske službe Izraelske vojske i danas je penzionisani profesor i svetski poznat stručnjak koji radi u misijama međunarodnih organizacija. Poznavao sam vrlo dobro njegove roditelje, koji su bili vodeći cionistički prvaci u Novom Sadu – Ljerka i Miroslav Lederer.

Po povratku sa Madagaskara 1970. naimenovan sam za šefa kancelarije predsednika Izraela – u poslednjih godinu i po predsednikovanja Zalmana Šazara i na početku mandata profesora Efraima Kacira. Kacir je bio naučni radnik, na mesto predsednika zemlje nije došao iz politike – i imao je pravi "naučni,," pristup svojim predsedničkim obavezama. Tražio je od mene pred svaki sastanak da napišem referat o osobi s kojom će se susresti sutradan, a on je dolazio pola sata pre sastanka, pročitao to

– i tako bio informisan o predstojećem susretu. Dužnost šefa kancelarije predsednika je vrlo raznolik, interesantan i odgovoran posao. Glavno je bilo organizovati razne sastanke i pripremiti saopštenja. To je i fizički prilično težak posao, jer sam pored redovnog radnog vremena skoro svake večeri morao da prisustvujem raznim sastancima i prijemima, da "nadziravam,,.

U Jerusalimu je Cvi Loker doživeo i Jom-kipurski rat 1972. Njihovog sina Elada mobilisali su kao rezervnog oficira i s izraelskom armijom stigao je na drugu stranu Sueckog kanala, do pred Kairo.

Te dane proveli smo u strepnji. Bio je praznik Jom-kipur, kada je zabranjen svaki saobraćaj, a odjednom su se u našem kvartu u Jerusalimu pojavili autobusi da skupljaju rezerviste i šalju ih na front. Posle se pokazalo da je u periodu pred taj rat napravljen niz grešaka koje su mogle da dovedu do gubitka izraelske države. Kao što je poznato, Izrael MORA da pobedi u SVAKOM ratu, jer je to pitanje opstanka.

Šef generalštaba bio je u tom periodu naš bivši zemljak, general David Elazar Dado. On je veoma odvažno govorio i vodio narod. Haim Hercog (koji je docnije postao šesti predsednik Izraela) bio je vrlo objektivni informator koji je svake večeri davao pregled događaja na jedan vrlo sadržajan i precizan način. Predsednik Izraela, kao što je poznato, nema izvršnu funkciju, ali je od predstavnika vlade i generalštaba bio obavestavan o svim događajima. Ja sam sa predsednikom Kacirom bio u podzemnom skloništu Vrhovne komande, a nakon proboja izraelske armije preko Sueckog kanala zajedno smo tamo leteli avionom.

Godine 1975. imenovan sam za ambasadora u maloj, veoma zanimljivoj i tada jadnoj zemlji Haiti. To ostrvo otkrio je Kolumbo i nazvao ga Hispanjola (Mala Španija). Danas su na njemu dve oštro razdvojene države – frankofonska Haiti i hispanofonska Dominikanska Republika. Na Haitima se susreću tri civilizacije: američka, afrička (jer su preci tih ljudi bili dovedeni iz Afrike kao robovi) i evropsko-francuska. Zvanični jezik je francuski, a lokalni govorni jezik je kreolski – bazični francuski s dodacima afričkih i ponekad indijanskih reči.

Francuzi su se, kao što je poznato, suprotstavljali britanskoj kolonizaciji Amerike. Upravo sa Haitija, iz Sen-Dominga, poslali su misiju u Savanu, u Džordžiju, da se bore protiv Britanaca. Posle su Amerikanci, iz izvesnih svojih interesa, okupirali Haiti i vladali tamo nekih 12 godina. Američki uticaj je tamo veoma jak – i zbog bliskosti, i zbog američke eko-

nomske snage, a osim toga su tu direktno intervenisali (kao i u Nikaragvi i Dominikanskoj Republici koja je na drugom delu tog ostrva).

Tokom pet godina boravka na Haitiju proučavao sam Jevrejstvo Kariba. Tokom jednog dopusta obišli smo čitavu oblast – od ostrva Kurasao, koje je prekoputa Venecuele, pa na dole do ostrva Trinidad. Usput smo obišli mnoga karipska mesta. U nekoliko navrata bio sam nakratko u Njujorku i jednom u Vašingtonu. Posvetio sam sve slobodno vreme istraživanjima. Već tada sam počeo da pišem o naseljavanju Jevreja (prvenstveno španskih i portugalskih) u ovom prostoru: Jamajka, Haiti, Barbados...

Jedan od mojih prvih seminarskih radova bio je o sefardskim Jevrejima u Jugoslaviji. Kasnije sam nastavio da proučavam Sefarde Evrope: u jugozapadnoj Francuskoj, do Nemačke i Danske – i pratio njihove migracije. Svaka jevrejska zajednica, koja normalno funkcioniše, ima svoju organizaciju "Cedaka,, za pomoć siromašnim članovima zajednice. Našao sam, na primer, jedan dokument iz hamburške Cedake. Oni su imali veliki broj "klijenata,, pa su trojici platili čitav taj ogroman prekomorski put do Kariba, da bi ih se oslobodili, tj. da bi im omogućili dostojniji život. To je jedan od raznih povoda koji su doveli neke Jevreje u taj prostor. Doseljavanje je počelo u drugoj polovini XVII i tokom XVIII veka. Osnivači jevrejskih karipskih zajednica bili su uglavnom španski i portugalski Jevreji, a tek kasnije počeli su da se naseljavaju i Aškenazi, uglavnom iz Holandije i severne Nemačke. Ti su Jevreji stvarno doprineli razvitku tih zemalja, naročito u međunarodnoj trgovini.

Interesantno je to da se smatralo da su neki Jevreji učestvovali i u trgovini robljem. Oni nisu mogli da se bave tim poslom, jer je za njega trebalo imati tzv. asiento, dozvolu, koju su dobijali samo hrišćani – francuski, engleski i holandski. Jevreji su trgovali kafom i čokoladom u raznim zajednicama, od kojih je najrazvijenija bila na malom i lepom ostrvu Kurasao, koje je i danas ostalo pod holandskom vlašću. Odatle su se jevrejske trgovačke veze proširile i na ostala ostrva arhipelaga (Jamajka, Barbados, Sant Eustasijus i dr).

Jevreji su ispočetka pokušali da budu kao i "beli kolonisti,, vlasnici farmi (i bilo ih je nekoliko), ali je za to bio potreban početni kapital koji nisu imali. Zbog toga je većina Jevreja ovde stvorila srednji stalež. Bilo je mnogo zanatlija, trgovaca, a veoma malo farmera. Zanimljivo je da je na reci Surinam, gde je sada država Surinam, stvoreno nekoliko farmi s hebrejskim imenima: Mahanim, Moledet itd. To su sve osnovali portugalski Jevreji (Mendes, Karaso, Alfandari i dr), i to postoji na raznim drevnim

mapama (mada je mnogo toga u međuvremenu propalo). Na jednom mestu, u džungli, takođe kraj reke Surinam, nalazi se jedan lokalitet koji se zvao Juden Savana (Jevrejska Livada). Još uvek ima ostataka od toga. Oni su posekli džunglu, napravili jedan krug (kao indijanski logor), pa su izgradili naselje i sinagogu u centru naselja. Pošto u džungli sve to vrlo brzo iščezava pod rastinjem, teško smo se tamo probili uz pomoć "mačeta,.. To je jedan fantastičan spomenik jevrejske prisutnosti na tim prostorima. Stariji grobovi imaju natpise na hebrejskom, kasnije se prelazi na portugalski i holandski. Sve je to sada prekriveno džunglom, tako da je poseta tom mestu zaista fantastičan doživljaj. Bio je to i izvanredan poduhvat u jevrejskoj istoriji, koji su prvo opisali nemački Jevreji – imigranti u SAD, koji su stvorili Jevrejsko–Američko istorijsko društvo pri Brandeis Univerzitetu u Masačusecu. Njihovi ljudi su prvo istraživali tu oblast i dobro obradili sve što se tiče engleske literature. Međutim, oni nisu poznavali, ili im nisu bili dostupni francuski arhivi. To sam ja kasnije uradio, čim sam se penzionisao. Išli smo u Amsterdam, London i, naravno, više puta, u francuski *Archives nationales*. Tako sam uspeo da pronađem i objavim podatke o San Domenk, Santa Domingu, koji je danas jedna od najsiromašnijih zemalja, a u svoje vreme je bila jedna od najuspešnijih i najbogatijih francuskih kolonija.

Docnije, kada je SAD postala ekonomska sila, većina tih Jevreja s Kariba prešla je u SAD, naročito kroz posredničke, trgovačke i slične poslove. Danas su karijske jevrejske zajednice male i oslabljene, ali još postoje u nekim mestima.

Jerusalimska organizacija *Misgav Jerušalaim*, koja se bavi proučavanjem istočnih, sefardskih Jevreja, pozvala me je da tamo održim jedno predavanje. Kada su saznali da posedujem te materijale, oni su me ohrabрили i dali mi stipendiju. Zahvaljujući tome, sastavio sam knjigu dokumenata na portugalskom, španskom, holandskom, francuskom i engleskom jeziku. Hteo sam da radim i dalje, ali nisam imao ni sredstva, ni podršku. Nisam imao materijalne mogućnosti da nastavim istraživanja po raznim arhivama, pa sam se vratio na jugoslovensku temu, u vezi sa Jad Vašemom.

Naučne članke, osim u Izraelu i bivšoj Jugoslaviji, objavljivao sam u SAD, Engleskoj i Francuskoj.

Cvi Loker je penzionisan u oktobru 1980. godine. Sređivao je prikupljenu arhivsku građu, uglavnom u Nacionalnoj biblioteci u Jerusalimu.

U periodu 1982-1988. radio je u Memorijalnom kompleksu Jad Vašem na pripremi i izdanju Zbornika o jevrejskim zajednicama Jugoslavije.

Postoje mnogobrojne novine, brošure i knjige koje su Jevreji u Jugoslaviji objavili u međuratnom periodu. Mi smo se koncentrisali upravo na to – da zabeležimo i objasnimo kakav je bio život jugoslovenskog Jevrejstva pre uništenja u holokaustu, a tek potom i holokaust sam. Popisali smo i proučavali sve ustanove u tih 120 organizovanih jevrejskih opština Jugoslavije, koje smo zatim opisali po alfabetskom redu. Obrađivao sam temu vojvođanskih Jevreja – odrednice o Subotici, Novom Sadu, Somboru, Kuli itd. Sve je obrađeno – i one male ortodoksne opštine Potisja (od Mola i Bačkog Petrovog Sela, pa dole do Titela; Novog Kneževca, Starog i Novog Bečeja itd). Sve je to dosta lepo sređeno. Navedeni su prvo demografski podaci, zatim statistički, onda istorijski razvoj, razne ustanove u pojedinim mestima, istaknute ličnosti itd.

Naravno, tom prilikom otkrivene su i nove stvari, a i u dotadašnjim istraživanjima pronađeno je mnogo "rupa". Imamo dobar kontakt sa Jevrejskim istorijskim muzejom u Beogradu, izmenjujemo informacije i dopune, a osim toga dobijamo razne informacije iz zaostavština itd. Mnogi ljudi misle da će večno živeti i ne razmišljaju da je smrt logičan biološki kraj života – pa ne vode računa o istorijskim dokumentima. Čak i kada ih daju u arhivu – čuvaju original, a nama daju prepis, umesto obrnuto...

U tom radu smo se, naravno, u velikoj meri, služili i Arhivom Eventov. Nakon smrti Etelke i Jakira Eventov, preneli smo taj arhiv iz njihovog stana u Haifi u Centralni Arhiv za istoriju jevrejskog naroda. Tamo jednom nedeljno moja Rahel i ja dežuramo, zajedno s Itom Lador, našom bibliotekarkom – eto već dvadesetpet godina, volonterski... Sad je samo pitanje (kolikogod da ja želim da živim što duže) – ko će to sve raditi jednoga dana kada nas ne bude... U svakom slučaju, materijal je obezbeđen, nalazi se u odgovarajućim uslovima, u stručnoj organizaciji. Pitanje je samo do klike će biti funkcionalan kao što je danas, jer mi primamo goste i odgovaramo na razne upite, održavamo veze s pojedinim naučnim ustanovama. Za sada je to sve još dosta aktivno. U planu je da se sve to kompjuterizuje, ali mi još uvek radimo staromodno, s kartotekom, i s olovkom i perom u ruci... Sabran je zaista imponozantan materijal o jugoslovenskom Jevrejstvu koji će pomoći svim budućim istraživanjima. Na primer, sada pripremaju jednu izložbu o Jevrejima Jugoslavije u telavivskom Muzeju dijaspore – a naš arhiv služi za takve i slične poduhvate. Pored beogradskog Jevrejskog

muzeja i Muzeja Holokausta – ovo je jedan od najvećih i najznačajnijih arhiva na svetu o prošlosti Jevreja bivše Jugoslavije.

Nije nedostajalo javnog rada! Učinio sam šta sam mogao – a drugi će nastaviti!

Značajan je i rad Cvi Lokera u okviru Udruženja useljenika iz bivše Jugoslavije u Izraelu. Predsedništvo istorijske komisije ovog Udruženja preuzeo je od dr Branka Grosmana. Zajedno su radili na prenosu Arhiva Even-tov iz Haife u Jerusalim. U znak zahvalnosti za Lokerove zasluge, Udruženje je za njegov 80. rođendan organizovalo podizanje spomen-šume u Ben Še-menu, između Jerusalima i Tel-Aviva.

Mnogo sam pisao za naš Bilten (glasilo Jevreja iz bivše Jugoslavije u Izraelu), saradujući s njegovim urednicima, pokojnim Hansom Bramerom, Gezom Geršonom Apfelom i drugima. U poslednje vreme više pišem za zagrebački "Novi Omanut,, koji vodi veoma uspešno Branko Polić.

Zanimljivo je da danas, kada su Jevreji desetkovani nakon holokausta, postoji veliki interes za proučavanje Jevrejstva. Pre Drugog svetskog rata, kada su jevrejske zajednice bile pune i moćne – posmatrane su kao neka periferan društveni činilac koji nije pobudio naročit interes.

Za sve ovo vreme (prošlo je već 66 godina od kako sam se iz Novog Sada preselio u Izrael) održavao sam veze sa starim zavičajem. Vrlo rado sam odlazio u posete, iz privatnih razloga, konzularnim poslom, nešto malo sam radio i u Arhivu Srbije. Moja svastika, pokojna Vera Radovano-vić, poživela je 92 godine i često smo je posećivali. Godine 2002. Istorijski muzej me je pozvao povodom 60-godišnjice tragedije Kladovo – Šabac. Vrlo rado bih, kad bih imao mogućnosti, išao i sada, sa svojih 90 godina. Ja sam jako zavoleo Beograd, još kao student, kad sam dolazio na ispite i seminare, pa zatim tokom pet i po godina u diplomatskoj službi. Volim i njegovu okolinu, i srpske kulturne ustanove – uvek bih rado opet išao u posetu! To važi i za lepi Zagreb, predivnu Sloveniju i Dubrovnik.

Dušan Mihalek

**A CITIZEN OF NOVI SAD IN THE TURMOIL OF HISTORY
- NINETY YEARS OF CVI LOKER -**

SUMMARY

Cvi Loker, a diplomat and historian, was born in Novi Sad in 1915. He was an active Zionist and a professional secretary of the Council of Zionists of Yugoslavia for the region of Vojvodina, and also a journalist and editor of *Judische Zeitung*. After two years of law studies in Belgrade, he has been living in Israel since 1939. He continued his studies in Israel (the French language and literature) and received a M.A. degree in Jewish history. During WWII he joined the ranks of the Royal Yugoslav Army in refuge and fought together with the British army in Africa. After the end of the war, until 1947, he worked as a journalist in Cairo and edited the magazine the World within the British Ministry for Information, Department of the Middle East.

After his return to Jerusalem, he worked for the Jewish Agency, and since the establishment of the state of Israel, for the Ministry of Foreign Affairs in Tel Aviv. As a diplomat, he served in Geneva, Bucharest, Belgrade, Paris, in Madagascar and Mauritius, and in 1970 he was appointed chief of cabinet of the president of Israel – during the last year and a half of presidency of Zalman Shazar and at the beginning of the mandate of professor Efraim Kacir. He ended his diplomatic career as Israeli Ambassador to Haiti.

He worked tirelessly at the Yad Vashem memorial, in the Association of Immigrants from Yugoslavia, where he established the History Committee, and in the Eventov archives, which he is still in charge of. As a historian, he also studied the history of Sephardic Jews, the history of Yugoslav (especially Vojvodina) Jews, and has published a significant book on the history of Jews in the Carribean.